

повсякденному вжитку селян Наддніпрянщини не було косметики, зубного порошку, не вистачало мила та інших засобів гігієни. Мило люди робили самі із попелу, соди, жиру. Його використовували і для вмивання, і для прання. Галина Іванівна Сокур із с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської області згадує: «Ми робили мило так: палили соняшники, збирали попід, цим же попелом і милися, і прали речі. Інший варіант був такий: варили кості, м'ясо і змішували з содою, так виходило «мило» або йшли до залізниці й збирали там золу. В селі ходила така пісня:

Батько Сталін, дайте мила, а то воші мають крила,
А то нас поїдять і до тебе полетять!» [24].

Відсутність мила, елементарних уявлень про гігієну, брудний одяг були постійними провокаторами інфекцій.

Таким чином, у післявоєнний період у повсякденному житті селян постійно не вистачало засобів гігієни. Зовнішній вигляд, стан здоров'я часто залежали від виконання таких елементарних норм гігієни у сім'ї, як купання, постійне прання одягу. І коли проблему із водою, місцем для купання якось можна було вирішити, то миючих засобів не вистачало. Спеціальних умов для забезпечення гігієнічних норм у селян не було.

Отже, післявоєнні реалії комунально-побутової сфери життя селян Наддніпрянщини були непростими. Бідність та нестатки проявлялися у різних аспектах буття: незадовільний стан сільських доріг, занедбані присадибні подвір'я та околиці села, мінімальна матеріальна наповненість осель, постійні проблеми із наявністю одягу та взуття (і не те щоб нового, а хоча б цілого).

1. Савченко Є. М. Сільське і колгоспне будівництво на Україні в перші післявоєнні роки / Є. М. Савченко // *VDK*. – 1962. – № 3.

2. Метлицкий Н. В. Социально-бытовые потребности сельского населения и их удовлетворение. – М., 1975.

3. Кувеньова О. Ф. Градський побут українського селянства / О. Ф. Кувеньова – К.: Наукова думка, 1966.

4. Рибак І. В. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села. 1921-1991 / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000.

5. Нікілев О. Ф. Житлово-комунальний стан українського села: реалії повсякденності 1950-х – середини 1960-х рр. / О. Ф. Нікілев // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*, 2012. – Вип. 20.

6. Мічуда В. В. Проектування і будівництво колгоспних сіл у післявоєнні роки (1946 – 1950) / В. В. Мічуда // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України*. – К., 2005. – Вип. 8.

7. Терещенко Т. В. Відновлення та розвиток мережі сільських шкіл в період відбудови народного господарства 1943 – 1950 рр. (на матеріалах Центральної України) / Т. В. Терещенко // *Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова*. – Черкаси: Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. – Вип. 7.

8. Особистий архів автора. Яким Ганна Архипівна, с. Ленінське Апостолівського району Дніпропетровської області.

9. Особистий архів автора. Журавка Любов Яківна, с. Ракишівка Дніпропетровського району Дніпропетровської області.

10. Особистий архів автора. Дейнека Катерина Павлівна, с. Усть-Кам'янка Машиївського району Полтавської області.

11. Особистий архів автора. Приліпко Якилина Дмитрівна, с. Драбівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області.

12. Особистий архів автора. Неболя Лідія Степанівна, с. Лісовичі Таращанського району Київської області.

13. Особистий архів автора. Ковальов Юрій Миколайович, с. Любимівка Дніпропетровського району Дніпропетровської області.

14. Особистий архів автора: Копійка Василь Полікарпович, с. Петрово Петрівського району Кіровоградської області.

15. Перехрест О. Г. До питання про збитки, заподіяні сільському господарству України в роки Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест // *Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей*. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 2.

16. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р-4492. – Оп. – 1. – Спр. 989.

17. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. Р-27. – Оп. 17. – Спр. 69.

18. Особистий архів автора: Шуригина Марія Миколаївна, с. Голубинове Солонянського району Дніпропетровської області.

19. Особистий архів автора: Руденко Федора Іванівна, с. Криві Коліна Тальнівського району Черкаської області.

20. Особистий архів автора: Зленов Леонід Гаврилович, с. Богданівка Павлоградського району Дніпропетровської області.

21. Особистий архів автора: Коломоєць Микола Омелянович, с. Олександропіль Солонянського району Дніпропетровської області (зараз проживає у м. Дніпропетровськ).

22. Особистий архів автора: Койнаш Євгенія Євгенівна, с. Ганжівка Кобеляцького Полтавської області.

23. Особистий архів автора: Олефіренко Володимир Герасимович, с. Куколівка Олександрійського району Кіровоградської.

24. Особистий архів автора: Сокур Галина Іванівна, с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської області.

В. П. Мотрєвич

ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛІК СОЮЗА ССР В ГОДИ ВЕЛИКОЇ ОТЕЧЕСТВЕННОЇ ВОЙНИ

Проаналізовано поняття «валова продукція сільського господарства», охарактеризовано вартісні показники аграрного виробництва в СРСР у 1930 – 1940 рр., показано їх переваги та недоліки. Наведено дані про динаміку валової продукції сільського господарства СРСР у вартісному еквіваленті за 1940, 1942 – 1945 рр. в республіканському розрізі. Зроблено висновок про те, що на частку п'яти республік країни (Росія, Україна, Казахстан, Узбекистан і Білорусь) припадало 90% аграрного виробництва в СРСР. Аналіз результатів розвитку сільського господарства країни показує, що не тільки 1942 р., як це було в інших галузях військової економіки, але і 1943 р. не став для нього переломним, деякий підйом настав лише на заключному етапі війни. Ставиться під сумнів усталена в історіографії думка про те, що в роки війни найбільшою мірою постраждало господарство окупованих територій. Наведені в роботі дані свідчать про те, що різниця між окупованими територіями і тими, де не було військових дій, часто була не настільки вже й велика. Вивчення внеску окремих республік в продовольчий баланс СРСР показує, що, як і до війни, більшу частину сільськогосподарської продукції в роки Великої Вітчизняної війни робила Росія. Війна змінила співвідношення між різними категоріями господарств, що виробляли сільськогосподарську продукцію. Починаючи

з 1942 р., в країні чітко окреслилася тенденція скорочення абсолютних розмірів і питомої ваги колгоспного виробництва.

Ключові слова: валова продукція, сільське господарство, сільськогосподарська статистика, вартісні показники, республіка, продовольчий баланс.

Examines the concept of «gross agricultural production», characterized cost indicators of agricultural production in the USSR in the 1930s – 1940s, showing their advantages and disadvantages. Presents data on dynamics of gross output of agriculture of the USSR in value terms over 1940, 1942 – 1945 in the national context, it is concluded that five republics of the country (Russia, Ukraine, Kazakhstan, Uzbekistan and Belorussia) accounted for 90% of the agricultural production in the USSR. Analysis of the results of development of agriculture shows that not only 1942, as it was in other areas of military economy, but 1943 would not critical, a rise came only at the final stage of the war. Questioned established in the historiography of the opinion that during the war the greatest extent suffered economy of the occupied territories. Are given in the work data on gross agricultural production show that the difference between the occupied territories and those where there were no military action was often not so great. Examine the contribution of the individual republics in the food balance of the USSR shows that, as before the war, the greater part of agricultural production in the years of the great Patriotic war made Russia. Concludes that the war changed the ratio between different categories of farms produce agricultural products. Since 1942, in the country there is a distinct tendency of reduction of absolute size and weight of the collective farm production.

Key words: gross production of agriculture, agricultural statistics, the cost indicators, the Republic, the food balance.

Одной из неисследованных проблем Великой Отечественной войны является вопрос о вкладе республик бывшего Союза ССР в Победу. Данный вопрос давно интересовал историков. Если взять такой жанр, как история отдельных областей и республик, то в этих многочисленных изданиях обязательно имеется разделы, посвященные периоду Великой Отечественной войны. В них приводятся многочисленные данные о том, сколько в данной республике или области произвели металла, автомобилей, танков, сколько вырастили зерна, картофеля и т. д. Однако проблема заключается в сопоставимости этих данных, поскольку вся номенклатура производимой продукции составляла сотни тысяч наименований приводимых в натуральных показателях. В штуках, тоннах, литрах и т. д. В результате получилось, что одна область выпустила больше танков, а другая вырастила больше зерна. И закономерно встает вопрос, а как же сопоставить эти показатели?

Как известно, валовая продукция сельского хозяйства, как и любая другая, определяется в натуральных показателях и в стоимостной форме. Основным методом учета продукции является ее натуральное измерение в физических единицах. Однако нельзя ограничиваться только этим. Во-первых, разнообразие продукции не позволяет суммировать результаты производства. Во-вторых, наряду с готовой продукцией следует учитывать и

незавершенное производство. Поэтому в статистике сельского хозяйства важная роль отведена стоимостным показателям. Органами статистики валовая продукция сельского хозяйства по стоимости рассчитывалась по областям, краям и республикам Союза ССР и стране в целом. При исчислении продукции сельского хозяйства в стоимостном выражении ее оценка производится в текущих и сопоставимых ценах.

Первые служат для установления стоимости валовой продукции за тот или иной календарный год. Вторые нужны для того, чтобы показать динамику сельскохозяйственного производства. При этом в разные годы применялись разные цены. До 1953 г. в СССР базовыми ценами для определения стоимости производимой продукции являлись цены 1926/27 гг. Это, кстати, позволяет проследить динамику аграрного производства не только за годы войны, но и за более широкий хронологический период.

Табл. 1

Валовая продукция сельского хозяйства республик Союза ССР в 1940, 1942 – 1945 гг. (в млн. руб., в ценах 1926/27 гг.)

Республика	1940 г.	1942 г.	1943 г.	1944 г.	1945 г.	1942 – 1945 гг.
РСФСР	12341,5	9196,5	7291,7	7787,7	7944,5	32220,4
Украинская ССР	4872,8	21,6	635,9	2513,0	2680,3	5850,8
Казахская ССР	884,1	1067,5	789,6	684,5	695,2	3236,8
Узбекская ССР	852,9	774,3	620,3	553,7	551,3	2499,6
Грузинская ССР	345,1	339,7	336,0	297,0	242,4	1215,1
Белорусская ССР	837,1	-	21,2	355,0	516,6	892,8
Азербайджанская ССР	263,1	241,8	222,3	202,7	181,2	848,0
Киргизская ССР	221,1	214,3	162,3	142,1	149,6	668,3
Таджикская ССР	177,5	164,2	151,3	125,1	118,6	559,2
Литовская ССР	231,4	-	-	180,4	295,9	476,3
Туркменская ССР	149,3	145,7	101,1	90,4	86,9	424,1
Армянская ССР	108,1	94,5	95,3	89,4	88,5	367,7
Латвийская ССР	119,6	-	-	139,7	181,6	321,3
Молдавская ССР	228,5	-	-	136,6	76,6	231,2
Эстонская ССР	100,0	-	-	79,9	112,0	191,9
Карело – Финская ССР	8,1	-	-	-	11,2	11,2
Не распределено	295,2	-	68,6	19,0	284,9	372,5
СССР	22035,4	12260,1	10495,6	13396,2	14217,3	50387,2

Таблица составлена по: Российский государственный архив экономики (далее – РГАЭ). Ф. 1562. Оп. 324. Д. 48. Л. 1 – 4,40; Д. 481. Л. 10,11; Д. 689. Л. 73 – 75; Д. 969. Л. 6,7; д. 1492. Л. 100 – 195.

Следует отметить, что материалы сельскохозяйственной статистики тех лет имеют многочисленные недостатки. В частности, колхозная продукция реализовывалась по разным ценам: заготовительным, контрактационным, рыночным. Кроме того, в 1935–1953 гг. статистика урожаев определялась по так называемой «видовой урожайности». Это означало, что валовой сбор урожая определялся не по фактическому сбору, а по его видовой оценке на корню. В результате при определении этого так называемого «биологического» урожая реальный объем продукции растениеводства существенно завывшался. Поэтому совершенно очевидно, что существующие статистические показатели валовой продукции сельского хозяйства не точны по своим абсолютным показателям. Но при этом они позволяют определить динамику и основные тенденции развития аграрного производства, выяснить вклад отдельных территорий

в продовольственный баланс страны. А также рассчитать роль отдельных категорий хозяйств как в производство в целом, как и по видам продукции.

В 1940 г. стоимость валовой продукции сельского хозяйства СССР в ценах 1926/27 гг. определялась в 22,0 млрд руб. Самым крупным ее производителем являлась Россия (табл. 2). Накануне войны на ее долю перед войной приходилось 56,0% валовой продукции сельского хозяйства. В это же время в РСФСР проживало и 56,0% населения Союза ССР. После РСФСР в порядке уменьшения объемов сельскохозяйственного производства следовали Украина, Казахстан, Узбекистан и Белоруссия. Эти пять республик произвели в последний предвоенный год 90,0% валовой продукции сельского хозяйства Союза ССР. На долю остальных 11 республик СССР приходилось в среднем десятая часть сельскохозяйственного производства страны. При этом необходимо отметить, что хозяйство этих республик имело в основном аграрную направленность. В табл. 2 в колонке за 1940 г. республики ранжированы в соответствии с удельный весом аграрного производства в них в рамках СССР накануне Великой Отечественной войны.

Табл. 2

*Валовая продукция сельского хозяйства
Республик Союза ССР в 1940, 1942 – 1945 гг.
в стоимостном выражении (%)*

Республика	1940 г.	Всего за 1942 – 1945 гг.
РСФСР	56,0	64,0
Украинская ССР	22,1	11,6
Казахская ССР	4,0	6,4
Узбекская ССР	3,9	5,0
Грузинская ССР	1,6	2,4
Белорусская ССР	3,8	1,8
Азербайджанская ССР	1,2	1,7
Киргизская ССР	1,0	1,3
Таджикская ССР	0,8	1,1
Литовская ССР	1,1	1,0
Туркменская ССР	0,7	0,8
Армянская ССР	0,5	0,7
Латвийская ССР	0,5	0,6
Молдавская ССР	1,0	0,5
Эстонская ССР	0,5	0,4
Карело-Финская ССР	-	-
Не распределено	1,3	0,7
СССР	100,0	100,0

Таблица составлено по: РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 324. Д. 48. Л. 1 – 4,40; Д. 481. Л. 10,11; Д. 689. Л. 73 – 75; Д. 969. Л. 6,7; д. 1492. Л. 100 – 195.

Великая Отечественная война нанесла огромный ущерб аграрному сектору страны. Если в последнем довоенном году стоимость произведенной в Союзе ССР сельхозпродукции составляла округленно 22 млрд руб., то в 1941 г. – 17 млрд, в 1942 – 12, в 1943 – 11 млрд рублей. Таким образом, в 1942 г. объем производимой в Союзе СССР сельскохозяйственной продукции в стоимостном выражении сократился почти в два раза. При этом представляется, что реальное сокращение объемов производства было еще значительнее. Дело в том, что из-за изношенности техники, дефицита горюче – смазочных материалов, нехватки кадров и

снижении их квалификации, потери на уборке в условиях военного времени значительно возросли. В результате увеличился разрыв между «биологической» и фактической урожайности. Однако статистика того времени этот факта не учитывала, а возросшие потери засчитывались в итоговый результат.

Анализ результатов развития сельского хозяйства страны показывает, что не только 1942 г., как это было в других отраслях военной экономики, но и 1943 г. не стал для него переломными. Это следует из динамики его развития. И в 1943 г. эта динамика размеров сельскохозяйственного производства имела тенденцию к сокращению (табл. 1). Некоторый подъем наступил лишь на заключительном этапе войны. В результате в последний военный год объем аграрного производства в стране составлял только две трети от довоенного уровня. Если взять отдельные советские республики, территория которых была оккупирована в годы войны, то в наибольшей степени пострадало сельское хозяйство Молдавии. В 1945 г. стоимость объема сельскохозяйственного производства в ней составила только 34,0% от довоенного уровня. На Украине этот показатель был равен 55,0%, в Белоруссии – 62,0%.

В историографии традиционно принято считать, что в годы войны в наибольшей степени пострадало хозяйство оккупированных территорий. Однако данные о валовом аграрном производстве свидетельствуют о том, что разница между оккупированными территориями, и теми, где не было военных действий, часто была не столь уж и велика. Так, в 1945 г. объем аграрного производства в стоимостном выражении в Азербайджане, Грузии, Киргизии и Узбекистане снизился по сравнению с 1940 г. на 30,0 – 35,0%. А в расположенной в глубоком тылу Туркмении даже на 42,9%. Значительно меньше сельскохозяйственной продукции стали производить и в других республиках, территория которых не стала театром военных действий. В Казахстане и республиках Средней Азии в 1944 г. ее объем составил 70,0%, в Закавказье – 82,0% от довоенного уровня.

В оккупированной же и ставшей ареной ожесточенных боев Белоруссии объем аграрного производства уменьшился только на 38,0% и составил 62,0% от довоенного уровня. Таким образом, разница в масштабах сокращения аграрного производства между оккупированными территориями и тыловыми районами была незначительной. Иногда ее не было вообще. Так, в республиках Прибалтики, по сравнению с последним довоенным годом, масштабы сельскохозяйственного производства за годы оккупации даже возросли. Об этом свидетельствуют данные по Литве и Эстонии за 1945 г. Что касается Латвии, то для нее этот вывод относится и к 1944 г. Таким образом, из полностью оккупированных в годы войны советских территорий больше всего пострадало сельское хозяйство Молдавии, Украины и Белоруссии, значительно меньше – республик Прибалтики. Различия в результатах развития аграрного сектора в оккупированных советских республиках были весьма существенны. Можно говорить о неординарных природно-климатических условиях, различной специализации сельского хозяйства, его организационных формах и т. д., но приводимые в

табл. 1 данные едва ли можно объяснить только этим. Этот феномен историкам еще предстоит исследовать.

Изучение вклада отдельных республик в продовольственный баланс СССР показывает, что, как и до войны, большую часть сельскохозяйственной продукции в годы Великой Отечественной войны производила Россия. В 1942 г. ее доля в аграрном производстве достигла своего максимума – 75,0%. В последующие годы по мере освобождения оккупированных территорий, в первую очередь Украины, доля России постепенно стала снижаться. В 1943 г. на долю России пришлось уже 70,0% суммарного сельскохозяйственного производства в стоимостном выражении, в 1944 – 58,0%. В 1945 г. доля России снизилась до 56,0%, сравнявшись, тем самым, с довоенным уровнем. В целом за годы Великой Отечественной войны Россия произвела 2/3 сельскохозяйственной продукции СССР. Что касается производства в других республиках СССР, то довоенная их иерархия практически не изменилась, за исключением Белоруссии. При этом роль Украины заметно снизилась, а доля Казахстана, республик Средней Азии и Закавказья возросла.

Что касается России, то хотя лишь незначительная часть ее территории оказалась в зоне военных действий, объем аграрного производства там сократился на треть. По той причине, что именно в этой части России находятся ее основные сельскохозяйственные районы, и они стали местом ожесточенных военных действий. Если взять только три экономических района – Центрально-Черноземный, Центрально-Нечерноземный и Северокавказский,

то на их долю приходилось свыше половины всего аграрного производства России. Военные действия затронули и другие регионы Европейской России: Север и Поволжье. Из регионов РСФСР в наибольшей степени пострадали районы Поволжья, Центрального Черноземья и особенно Северного Кавказа. Объем производства в них сократился в среднем наполовину.

Из наиболее пострадавших в годы войны российских территорий следует отметить Республику Крым. В 1944 г. в Крымской АССР объем сельскохозяйственного производства в стоимостном выражении составил всего 34,0% от довоенного уровня. Особенностью Крыма является тот факт, что и в послевоенные годы на полуострове происходило дальнейшее снижение абсолютных размеров производства. Оно было остановлено только в 1948 г. Однако, и в начале 1950-х гг. в Крыму довоенный объем аграрного производства достигнут не был. Это было связано как со специализацией сельского хозяйства полуострова, так и с изменением численности и состава проживающего там населения. Таким образом, в РСФСР Крым являлся территорией, на которой в годы Великой Отечественной войны сельское хозяйство пострадало в наибольшей степени.

Среди тыловых районов России сильнее всего – на треть – уменьшилось производство на Урале и в Западной Сибири. Дело в том, что эти регионы были крупными производителями товарного зерна. Сельхозпредприятия в этих регионах были многоземельными, а нагрузка посевных площадей на работника самой высокой. Она была в несколько раз

выше, чем в южных и западных районах страны. Вести такое хозяйство можно было только при условии высокой механизации полевых работ. В условиях же военного времени, когда почти прекратилась поставка запасных частей, остро не доставало горючего, часть техники и почти все механизаторы были отправлены на фронт, выполнять довоенные объемы работ стало практически невозможно. Поэтому из российских тыловых регионов именно высокомеханизированное зерновое хозяйство Западной Сибири и Южного Урала пострадало сильнее всего. Более устойчивым оказался аграрный сектор на Дальнем Востоке (78,0% от довоенного уровня), а также в Центрально-Нечерноземном районе (82,0%), хотя последний оказалась частично в зоне военных действий. Учитывая специализацию этих районов, резкое ухудшение материально-технического снабжения сказалось на них не так сильно.

Табл. 3.

Валовая продукция сельского хозяйства регионов РСФСР в 1940, 1942–1945 гг. (в млн руб. в ценах 1926/27 гг.)

Регионы РСФСР	1940 г.	1942 г.	1943 г.	1944 г.	1945 г.	Всего за 1942-1945 гг.
ЦНР	2775,0	1948,3	2139,2	2262,0	2290,8	8640,3
Западная Сибирь	1469,9	1377,9	1057,7	992,3	961,7	4389,6
Урал	1451,1	1272,1	1016,7	893,9	1037,6	4220,3
Поволжье	1582,1	1125,9	758,1	846,5	870,5	3601,0
Сев. Кавказ и Крым	2065,1	539,3	696,8	1019,3	948,8	3204,2
ЦЧР	1615,7	663,6	712,1	864,1	892,8	3132,6
Восточная Сибирь	620,6	530,3	432,4	394,1	373,0	1729,8
Север	283,6	312,7	262,6	247,6	255,5	1078,4
Дальний Восток	175,0	197,3	160,3	135,7	136,2	629,5
Не распределено	303,4	1229,1	55,8	132,2	177,6	1594,7
РСФСР	12341,5	9196,5	7291,7	7787,7	7944,5	32220,4

Таблица составлено по: РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 324. Д. 48. Л. 1 - 4,40; Д. 481. Л. 10,11; Д. 689. Л. 73 - 75; Д. 969. Л. 6,7; д. 1492. Л. 100 - 195.

В России крупными производителями продукции сельского хозяйства остались районы центрально-нечерноземной зоны. На их долю пришлось шестая часть союзного производства. На втором месте среди регионов России по размерам производства находилась Западная Сибирь. Таблица 3 ранжирует российские регионы по масштабам аграрного производства в исследуемые годы.

Война изменила соотношение между различными категориями хозяйств, производящими сельскохозяйственную продукцию. Начиная с 1942 г. в стране отчетливо наметилась тенденция сокращения абсолютных размеров и удельного веса колхозного производства. Если в 1940 г. в СССР на долю колхозов приходилось 63,0% валовой продукции сельского хозяйства, то в 1945 г. – лишь 53,0%. Особенно заметно доля коллективных хозяйств снизилась на Украине. В 1945 г. колхозы там произвели всего 45,0% валовой продукции сельского хозяйства в стоимостном выражении.

Таковы предварительные результаты исследования. Они не совсем полные, поскольку не достает сводных данных в республиканском и областном разрезе за 1941 г. Они фрагментарно отложились в фонде ЦСУ СССР Российского государственного архива экономики, что можно объяснить ситуацией в стране осенью 1941 г., когда

шла массовая эвакуация государственных учреждений из Москвы. Однако и те, которые выявлены, дают, по нашему мнению, достаточное представление о размерах и динамике аграрного производства в СССР и составляющих его республиках в годы Великой Отечественной войны.

О.Ф. Нікілєв

РЕЗУЛЬТАТЫ ТРАНСФОРМАЦИЙ У СФЕРЕ МАШИНО-ТРАКТОРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА КІНЦЯ 1950-Х – ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

Розглянуто практично не досліджене питання соціальних результатів ліквідації машинно-тракторних станцій, здійснене в руслі Хрущовських реформ кінця 1950-х – середини 1960-х рр. Подано причини рішення керівництва ліквідувати МТС та передати її до колгоспів. Зазначено, що однією з гострих проблем була відсутність у колективних господарств можливостей оперативно використовувати сільськогосподарську техніку через належність її державним структурам і неможливість оперативного впливу на керівників служб та їхніх підлеглих, в підпорядкуванні яких вона перебувала.

Ключові слова: машинно-тракторні станції, Хрущовські реформи, ліквідація МТС.

Considered practically unexplored issues of social results levac machine-tractor stations, committed in the mainstream of the Khrushchev reforms of the mid-1950s to the mid 1960s Filed the reasons for the decision to liquidate MTS and send it to the farms. Notes that one of the acute problem was the absence of collective farms able vykarystouvac agricultural machinery through affiliations of its state institutions and the impossibility of quick impact on managers and their subordinates, the submission of which she was. It is shown that instead of the liquidated MTS, which was executed by coordinato-administrative functions in respect of collective farms, new ones were established with analogni responsibilities liquidation. So they left some workers MTS. They were specialists with higher and secondary special education. Another part of the disbanded structures, as required, divided by their desire to work in other organzatsii system repair and manufacturing of agricultural machinery the Ministry of agriculture. It is shown that in the result of such actions in the collective farms have got a small number of technical workers, most of whom were of practice. Lit the government's attempts to change the situation for the better, shows the methods by which it tried to fix the situation and their poor performance. It is noted that a good idea to focus on collective farms to tehniku through nedostanu reasoning has not solved the problem of staffing of the engineering service of the collective farm production.

Key words: machine-tractor stations, agrarian overhaul of N.Khrushchov, the elimination of MTS.

Проблеми пертурбацій в аграрній сфері за часів Хрущовської відлиги мають уже достатню історіографію. В цьому контексті належне висвітлення отримав і такий феномен, як ліквідація машинно-тракторних станцій. Проте і на сьогодні ця проблема дослідниками продовжує розглядатися під традиційним кутом зору – економічним, а саме – економічні наслідки для колективних господарств реформування МТС [2,3,4,5]. Тож поза їх увагою залишається низка аспектів. Насамперед такий, як соціальний, освітній, власне – ситуація з кадровим забезпеченням служб, що мали відповідати у господарствах за техніку, та їх якісним і кількісним

складом. Саме відсутність публікацій із соціальних наслідків здійсненої реформи і зумовила вибір теми повідомлення. Автор статті ставить за мету розкрити соціальні аспекти ліквідації МТС.

Курс на потужне піднесення сільського господарства у найкоротші строки, проголошений новим керівництвом КПРС на чолі з М. Хрущовим, яке прийшло до влади в партії та в країні після смерті Й. Сталіна, хоч і мав певний рівень ефективності, порівняно з попереднім періодом, проте не давав результатів, на які розраховували очільники держави. Заходи, що вживалися для цього, починаючи з 1954 р., зокрема, структурно-організаційні зміни в середині самої сільськогосподарської галузі, а також залучення до вирішення проблем ефективності колгоспного виробництва жителів міста не давали належних результатів. Однією з гострих проблем залишалася проблема відсутності у колективних господарств можливостей оперативного використовувати сільськогосподарську техніку через належність її державним структурам і неможливість оперативного впливу на керівників служб та їхніх підлеглих, в підпорядкуванні яких вона перебувала.

Можливість змінити таке становище і підвищити ефективність роботи колгоспів М. Хрущов та його найближче оточення побачили в реорганізації МТС. З цією метою у березні 1958 р. було прийнято рішення про ліквідацію машинно-тракторних станцій і передачу їх виробничої бази, разом із обслуговуючими її механізаторськими кадрами і інженерно-технічним та управлінським персоналом, колгоспам [1, 232 – 233]. Однак, як і попередні заходи, застосовані під час вирішення проблеми потужного піднесення сільського господарства, ці також виявилися недостатньо ефективними, порівняно з задумом. Тож виробництво небагато виграло від проведеної реформи.

Так, у зв'язку з ліквідацією машинно-тракторних станцій, ліквідовувалися органи, що здійснювали контролюючо-координаційні функції щодо колективних господарств на районному рівні. Для компенсації втрати цих структур мали відродитися органи з аналогічними функціями – районні інспекції сільського господарства (РІСГ), які потребували своїх штатів. Крім того, у районах мали функціонувати підприємства, призначення яких полягало у здійсненні ремонту техніки, переданої колгоспам, ремонтно-технічні станції (РТС). Через необхідність заповнення вакансій новостворених керівних і виробничих структур районної ланки більшість працівників МТС була переведена до їх складу. Значна частина, а це були ті, хто не погодився на пониження свого посадового статусу, або на зміну профілю діяльності, – отримали направлення на роботу в інші організації системи ремонту та виготовлення сільгосптехніки Міністерства сільського господарства, розташовані в інших районах, областях республіки.

У результаті здійсненої реорганізації село, його матеріальне виробництво отримали досить незначну частку інженерів і техніків. Так, із 34376 спеціалістів, що на березень 1958 р. перебували у складі машинно-тракторних станцій, у колгоспи було передано лише 5772 особи [8, 211, 219], або 16,2% загальної їх кількості, 77% залишилися на районному рівні: у складі РТС, РІСГ, контрольно-насіenneвих, агрохімічних лабораторій, інших сільськогосподарських організацій